

Minima moralia te atrage prin obscuritate și te ademenește prin forma bizară a jargonului folosit.

cronica ideilor



Sorin Lavric

Jocul dialectic

Dacă vrei un exemplu de dialectician incurabil pentru care mînuirea contradicțiilor a devenit o a doua natură, numele lui Adorno este cel mai nimerit. Dintre vîlăstarele tîrzii ce au descins din pulpana speculativă a umbrei lui Hegel, cel mai consecvent, mai neîmpăcat și mai statornic urmaș al șvabului școlit la Tübingen rămîne acest trist și neconsolat meloman, fiul prosperului negustor de vinuri din Frankfurt pe Main, pe nume Oscar Wiesengrund. Dar fidelitatea pe care îndrăgostitul de muzică clasică a arătat-o monstrului speculației filozofice nu numai că nu s-a mărginit la însușirea spiritului dialectic, adică la preluarea unui algoritm conceptual bazat pe înlănțuire de noțiuni ce se bat cap în cap după regula lui *coincidentia oppositorum*, dar pe deasupra s-a întins atît de mult asupra literii sale încît i-a preluat schemele, i-a folosit sintagmele și i-a nuanțat ideile, parcă în virtutea unui efort anacronic de a păstra viu un stil de gîndire ce nu se potrivea defel cu un secol beligerant și intolerant, în cursul căruia europenii, bătuiți de furtuna celor două conflagrații, numai la baletul discursiv al contradicțiilor nu se gîndeau.

Mai mult, Adorno l-a curățat pe Hegel de toată stufoșenia respingătoare a unei terminologii insuportabil de încărcate, plivindu-i jargonul și simplificîndu-i prețiozitățile pînă la pragul dobîndirii unei exprimări filozofice demne de a fi puse pe hîrtie. Iar peste filonul adînc al schemelor dialectice a presărat motivele clasice ale gîndirii marxiste, rezultatul fiind un fel de hegelianism de stînga desfășurat în cadența tipică a unor suite de contradicții ce se leagă și se dezleagă după un calapod deprimant de previzibil.

În fond, Adorno a păstrat din Hegel mecanismul și i-a aruncat peste bord viziunea, adică a preluat cele două formule magice ale spiritului dialectic (teză-antiteză-sinteză și negarea negației), dar a renunțat la viziunea creștină asupra lumii. În locul ei a pus un materialism economic în al cărui limbaj putem întîlni, alături de sintagme tipic hegeliene – precum „viclenia rațiunii“, „negativitate pură“, „a fi în sine“ și „a fi pentru sine“ – expresii fatal desuete precum „mișcarea muncitorească“, „forțe de producție“, „relații de producție“, „reificare“, „exploatare“, „solidaritate socialistă“, „burghezii și proletariatul“.

Și astfel, dacă dăm la o parte zgura corcită rezultată din alăturarea silnică a unui filozof propriu-zis, Hegel, cu un ideolog agresiv și resentimentar, Marx, atunci miezul gîndirii lui Adorno își păstrează și astăzi doza de incitare. Iar dintre cărțile a căror expresie livrescă e destul de digerabilă pentru cititorul contemporan, *Minima moralia* ocupă un loc aparte. Spun „destul de digerabilă“ întrucît lectura cărții numai una ușoară nu e. Dimpotrivă, efortul pe care îl faci pentru a-i parcurge paginile seamănă cu un ordaliu la capătul căruia simți că citirea unei cărți poate fi uneori neașteptat de solicitantă. Iar ceea ce e paradoxal la lucrarea lui Adorno este că de aici îi vine și doza de incitare. Mai precis, *Minima moralia* te atrage prin obscuritate și te ademenește prin forma bizară a jargonului folosit. E un fapt știut că ceea ce e obscur incită atenția mai mult decît ceea ce este clar, și că o carte scrisă prea limpede își pierde potențialul de stîmire a curiozității: o citești o dată și apoi, tocmai fiindcă ai înțeles-o de tot, nu mai simți nevoia s-o reiei. E ca un teren cucerit pe care piciorul exploratorului nu mai simte imboldul să calce vreodată.

În schimb, o carte obscură scrisă într-o limbă premeditat absconsă, ale cărei teme sunt prezentate cu dinadinsul într-o formă suficient de abstractă pentru a nu le putea lega de o imagine intuitivă, o asemenea carte își păstrează intactă virtutea de a atrage atenția. Numai că atracția pe care o resimți e una pe care autorul o obține iritîndu-te, iar ademenirea la care ești supus stă în arta cu care știe

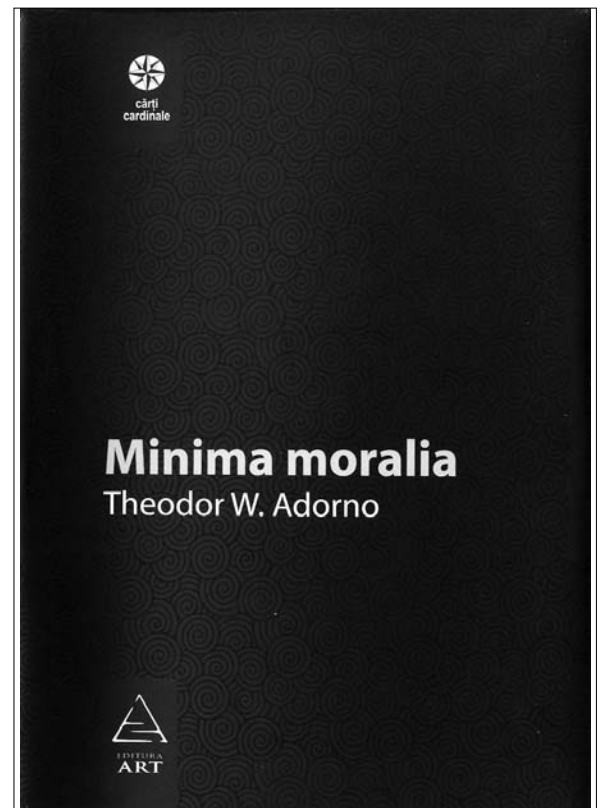
să-ți strecoare în suflet frustrarea. E vorba de frustrarea provocată de neputința de a înțelege tot, e vorba de nemulțumirea dată de senzația că mereu e ceva care îți scapă și că, tocmai din această frustrare, se ivește și dorința sîcîitoare de a-l citi în continuare.

Adorno nu e un autor pe care să-l citești cu plăcere. Dimpotrivă, îl parcurgi căznit, sforțîndu-te să intuiești ce vrea să spună, iar urmarea paradoxală e că, treptat, efortul de a-l înțelege îți induce o tensiune a minții pe care, la începutul lecturii, nu o aveai. Cu alte cuvinte, *Minima moralia* e genul de carte a cărei lectură îți mărește tonusul grație sforțării pe care ai îndurat-o pentru a-i pricepe paginile. E ca un fel de exercițiu de întreținere a elasticității minții prin supunerea la cazna unor piruete conceptuale al căror rost stă tocmai în menținerea acestei elasticități. În rest, paginile lui Adorno sunt, în marea lor parte, o proză filozofică obținută prin aplicarea previzibilă a unor rețete speculative.

Intuiția fundamentală ce stăpînește mintea unui dialectician este aceea că structura lumii este atît de schimbătoare încît ea nu poate fi descrisă cu ajutorul logicii obișnuite. Cu alte cuvinte identitatea, contradicția și terțul exclus – cele trei principii fundamentale ale gîndirii umane – sunt niște unelte prea rudimentare ca să poată surprînda acea curgere universală pe care o numim convențional „devenirea lumii“. Și pentru că logica este neputincioasă în strădania de a descrie lumea, atunci dialecticianului nu-i mai rămîne decît s-o descrie ilogic, încălcînd cu bună știință regulile obișnuite. Rezultatul este o optică de tip contradictoriu pe care o aplică în orice situație. Potrivit acestei optici, e cu neputință să trasezi o linie clară de demarcație între planul gîndirii umane și planul realității. Așadar, nu există de o parte o gîndire pură, aflată numai în capul omului și, de cealaltă parte, o realitate aievea care abia așteaptă ca omul să se aplece asupra ei pentru a o înțelege. De fapt, cele două planuri se încăleacă, se suprapun și uneori se identifică, și atunci a gîndi realitatea înseamnă a o modifica și, în cazuri extreme, înseamnă a o produce.

Ceea ce îl singularizează pe dialectician este încăpățînarea cu care dorește ca aceste cazuri extreme să se petreacă tot mai des, și astfel, din extreme și rare cum erau, ele să devină normale și frecvente, mergîndu-se pînă acolo că toată realitatea poate fi înțeleasă ca un caz extrem de încălecare a celor două planuri. Din acest moment, sarabanda speculațiilor poate fi declanșată, marea grijă a dialecticianului fiind aceea de a aluneca de la planul gîndirii la planul realității într-un mod suficient de discret ca cititorul să nu perceapă această alunecare. El va da naștere unei mișcări de „du-te vino“ în cursul căreia va trece subtil de la modul cum gîndește un lucru la modul cum există el în realitate, ajungînd pe nesimțite să-ți dea senzația că, dacă un lucru nu poate fi înțeles decît într-un anumit fel, atunci el nu poate exista decît în același fel.

De pildă, toți știm că stînga nu poate avea sens decît în raport cu dreapta, cu alte cuvinte că mîna stîngă e stînga numai pentru c-o pun în raport cu sora ei geamană, mîna dreaptă. Dacă acum îmi scot din minte noțiunea de dreapta, automat noțiunea de stînga își pierde înțelesul. Altfel spus, fiecare cuvînt își trage semnificația din relația complementară cu celălalt. În planul înțelegerii, unul fără altul nu poate exista. Exemple de astfel de perechi complementare se pot da cu duimul: femeie-bărbat, alb-negru, pozitiv-negativ. Pînă aici totul e clar și onest. Onestitatea dispăre în momentul în care aluneci de la înțelegere la existență și spui că, de vreme ce așa pot fi înțelese, înseamnă că așa și există. Dacă stînga nu are sens fără dreapta, atunci mîna stîngă poartă în sine semnificația mîinii drepte, și nu doar că îi poartă semnificația,



Theodor W. Adorno, Minima moralia. Reflecții dintr-o viață mutilată, trad din germană și prefață de Andrei Corbea, Editura Art, 2007, 286 pag.

dar ea chiar este în mod aievea mîna dreaptă. Și ajungi să spui că stînga e dreapta și că fiecare e alcătuită din ea însăși și contrariul ei. Și astfel, din planul înțelegerii ai alunecat în planul existenței lor reale, și ai creat un sofism prin contopirea, într-o singură realitate, a doi termeni contrari.

Aplicînd schema de mai sus, pot spune în genere că orice lucru este el însuși și contrariul lui, că el nu are sens decît gîndit în legătura cu opusul lui, că încercarea de a-l înțelege în sine, făcînd abstracție de termenul complementar, este un demers zadarnic, și asta deoarece, dacă încerc să-l gîndesc singur, atunci, împotriva voinței mele, lucrul se va dedubla într-o pereche de termeni pe care, deși nu am vrut să-i văd de la bun început, acum trebuie să-i accept, silit fiind de însăși structura lucrului cu pricina. Concluzia: orice realitate este în mod constituțional contradictorie, adică e alcătuită dintr-o pereche de momente contrare. Așa cum orice monedă are o față și un dos, tot așa orice realitate are un ax de simetrie în funcție de care îi pot trasa aversul și reversul, adică partea și contrapartea, stînga și dreapta, albul și non-albul, existența și non-existența.

Acesta e mecanismul pe care îl aplică Adorno în *Minima moralia*: alege o temă, îi identifică laturile contrare, descrie modul cum cele două laturi, contrazicîndu-se, se contopesc, pentru ca apoi, după caz, să creeze paradoxuri în funcție de tema asupra căreia se oprește, sau dimpotrivă, să creeze identități între lucruri ce nu pot fi identificate. Și astfel ajunge să spună că pozitivul e negativ și că subiectivul e obiectiv, că victima își iubește călăul, că orice înfrîngere este de fapt o victorie, că orice om cade tocmai în greșelile pe care le reproșează altora, că un om bun se ferește de relele pe care, văzîndu-le la alții, nu bănuiește că le poartă deja în sine, fiind astfel un om constituțional rău, că nu te poți elibera de un sistem opresiv decît participînd mai întîi al el, că orice refuz este o încuviințare, și tot așa.

Ca exerciții de elasticitate a minții, paradoxurile din *Minima moralia* sunt de un contestabil folos. Afîta doar că, pe baza lor, se pot isca cele mai năucitoare sofisme. În fond, totul e un joc lexical guvernat de scheme dialectice dinainte știute. ■